

Leksika iz slovarskega gradiva v Pleteršnikovi ostalini in drugih zbirkah ter iz njegovih spisov v *Slovensko-nemškem slovarju*

Irena Orel

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko,
Ljubljana, Slovenija, irena.orel@ff.uni-lj.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2024.3>

ISBN: 978-961-286-878-9

V dvodelnem prispevku je najprej predstavljeno izbrano rokopisno slovarsko gradivo, besedne zbirke, ohranjene v Pleteršnikovi ostalini in v gradivu Slovenske matice iz Narodne in univerzitetne knjižnice, v drugem delu pa so obravnavani izbrani novejši izrazi iz nekaterih Pleteršnikovih člankov, poročil in prevodov, objavljenih med letoma 1866 in 1888. Oboje je preverjeno s primerjavo slovarskih sestavkov v *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–1895).

Ključne besede: slovenska zgodovinska leksikografija, Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895), rokopisno slovarsko gradivo, novejša leksika v Pleteršnikovih objavah.

The two-part paper first presents selected manuscript dictionary material and word collections preserved predominantly in Pleteršnik's legacy and in the material of Slovenska matica at the National and University Library. The second part deals with more recent selected terms from some of Pleteršnik's articles, reports and translations published between 1866 and 1888. All lexical items are checked against dictionary entries in the *Slovene-German dictionary* (1894–1895).

Keywords: Slovene historical lexicography, Maks Pleteršnik, *Slovene-German dictionary* (1894–1895), manuscript dictionary material, recent lexis in Pleteršnik's publications.

Uvod

Pomen Pleteršnikovega slovaropisnega podviga

13. septembra 2023 je minilo sto let od smrti znamenitega leksikografa 19. stoletja, klasičnega filologa, gimnazijskega profesorja, slavista, prevajalca

Maksa Pleteršnika, ki se je od vključenja v skupino urednikov (1880), prevzema uredniškega dela l. 1883 do izdaje prvega snopiča (1892) ter dokončanja celotnega Wolfovega *Slovensko-nemškega slovarja* v dveh knjigah (Ljubljana 1894–1895) neizbrisno zapisal v zgodovino slovenskega slovaropisja. Omogočil je trajno vrednost vseslovenskega sočasnega in raznočasnega skupinsko zbranega družbeno- in funkcijskozvrstno raznolikega besedja. Po predhodnem nemško-slovenskem Wolfovem slovarju *Deutsch-slowenisches Wörterbuch* (Ljubljana 1860) urednika Mateja Cigaleta je postal in ostal nepogrešljiv zimzelen vir za domače in tuje preučevanje slovenske leksike in preverjanje obstoja, oblik in pomenov knjižnega in narečnega besedja, stalnih zvez in frazemov tako v tedanjem knjižnem jeziku druge polovice 19. stoletja z vidnim razmahom strokovne, publicistične, umetnostne zvrsti, izvirnega in prevodnega leposlovja, znanstvenih prispevkov, slovničarstva idr. v slovenščini in v zbranem narečnem gradivu kot z diahronim uvidom z upoštevanjem besedja starejših piscev in del od začetkov knjižnega jezika l. 1550,¹ z zanesljivimi, deloma tudi nepopolnimi podatki o pojavitvi manj splošnih leksemov v določenem obdobju, na določenem zemljepisnem področju, pri posameznem avtorju, zbiratelju, slovaropiscu.²

Vsebina prispevka

Dvodelni prispevek obravnava primerjalno s preverjanjem zastopanosti v *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–1895) (= SNS):

- a) Pleteršnikovo uredniško delo za slovar glede na izbrano rokopisno slovarsko gradivo v njegovi ostalini, zbirkah Slovenske matice oz. posameznih zapuščinah njegovih sodobnikov iz Narodne in univerzitetne knjižnice (= NUK),
- b) njegovo rabo novejših izrazov med letoma 1866 in 1888 v izbranih spisih, poročilih v knjigi, periodiki in prevodih.

---

¹ Furlan (2006: ix, op. 25) navaja, da po izpisih iz Miklošičevih in Oblakovih rokopisnih virov sega tudi v 15. stoletje. Prim. seznam *Kratice v Pripomnjah* na začetku prvega zvezka slovarja (Pleteršnik 1894: [XII]–XVII), za narečne podatke tudi *Zemljepisne oznake v Pleteršnikovem slovarju* (Furlan, Torkar 2006: [xvii]–xviii).

² Breznik (1949/2013) je bil kritičen glede Pleteršnikovega navajanja virov: »P. je uredil to, kar so mu nudile zbirke, ni pa imel časa preiskovati, od kod imajo nabiralci gradivo. Tako ni vedel, da poteka velika množina besed, ki so jih imele zbirke, iz istega vira; mnogo izrazov je iz enega vira zapisalo po 5, 6 nabiralcev, zato so oznake, ki jih P. navaja kot vir besedam, brez znanstvene vrednosti.«

Pleteršnikova slovaropisna dejavnost

Pleteršnikov slovaropisni prispevek v luči predhodnih poskusov dokončanja slovarja

Pleteršniku gredo neprecenljive zasluge za dokončanje Wolfovega *Slovensko-nemškega slovarja*, saj je po 15 letih prizadevanj od l. 1883 v slabem desetletju uspel združiti in urediti mnogoštevilno in raznorodno slovarsko gradivo v celovito in enotno homogeno slovarsko zgradbo dvojezičnega slovarja s slovenskim izhodiščem.³ Pred njim se je od leta 1865 zamenjalo več urednikov in je bilo imenovanih več odborov:⁴ po neodmevni ponudbi Oroslava Cafa za urejanje slovarja v pismu Bleiweisu leta 1861,⁵ neuspelem imenovanju odbora škofa Jerneja Vidmarja leta 1865 z uredniki Josipom Marnom, Andrejem Zamejcem in Lukom Jeranom, nato predaji uredništva Franu Levstiku (1866–1868),⁶ zavrnitvi uredništva Ivanu Navratilu, je deželni glavar 16. julija 1874 sklical »enketo«⁷ »s povabljenimi deželnimi odborniki: Bleiweis, Costa, Deschmann, Murnik, knezoškof, stolni prošt Pogačar, kanonik Kramar, dr. Razlag, dr. Zarnik, L. Svetec, J. Marn, J. Šolar, J. Vavru, **M. Pleteršnik**,⁸ M. Žakelj, J. Tušek, P. Kozler, dr. J. Poklukar in V. Kermavner. [...] Knezoškofa dr. Pogačarja, Kramarja, dr. Bleiweisa in Svetca ni bilo k enketi. Naznanili so svoje misli v pismih.« (Vošnjak 1893: 237). Sklenili so, da uredništvo prevzame Janko Pajk (1875), ki je uredil črke A–Č. Janez Pogačar je znova povabil Levstika, ki je najprej sprejel uredništvo, nato pa se mu je zaradi nesoglasja s knezoškofom glede koncepta odpovedal (Vošnjak 1893: 305, Pleteršnik 1894: IV, Furlan 2006: vii–viii).

Pleteršnikovo predhodno slovaropisno delo

Pleteršnikovi slovaropisni začetki segajo že v čas njegovega študija klasične filologije in slavistike, ko je bil kot Miklošičev učenec na dunajski slavistiki pomočnik pri korekturah njegovega cerkvenoslovanskega slovarja *Lexicon*

³ Manjši delež slovarskih sestavkov ne vsebuje nemških ustreznic (prim. Orel 1998 in Furlan 2006: ix).

⁴ Prim. Vošnjak 1893, Pleteršnik 1894, Pirjevec 1924, Furlan 2006 idr.

⁵ Prim. Furlan 2006: vii po Štrekelj 1900.

⁶ Prim. Pirjevec 1924: 364, Furlan 2006: vii.

⁷ SSKJ2: **ankéta** [...] 2. zastar. posvetovanje izvedencev.

⁸ Okrepljeno zapisala avtorica prispevka.

palaeoslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum (1862–65). Od leta 1863 je bil gimnazijski profesor v Mariboru, Celju, Gorici, Trstu in nato do upokojitve leta 1900 v Ljubljani, postal je tudi eden od petih soavtorjev pri *Latinsko-slovenskem slovníku za tretji in četrti gymnasijski razred, izdelan po latinsko-nemškem J. A. Rožek-a* (Ljubljana 1882). (Toporišič 1998: 176, Furlan 2006: iii)

Pleteršnikovo uredništvo *Slovensko-nemškega slovarja*

Šest let po vključitvi v skupino izvedencev 16. julija 1874 je bil Pleteršnik po neuspelem poskusu J. Pajka na posvetu pri škofovskem kaplanu A. Koblarju 4. oktobra 1880, ki ga je sklical knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar, sprejet v odbor za izdelavo praktičnega slovarja iz obstoječega gradiva. Odboru je predsedoval dr. Gregor Krek, Pleteršnik pa je bil imenovan za podpredsednika. Poleg temeljnih slovarskih zbirk Frana Miklošiča na 287 polah v štirih zvezkih in Janeza Zalokarja na 1100 polah ter Levstikovega gradiva na 161 polah je tvorilo večinsko ogrodje zbrano gradivo na listkih Oroslava Cafa, razen dveh nemško-slovenskih slovarjev, Wolfovega Cigaltovega *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* iz leta 1860 in Janežičeve 2. izdaje *Deutsch-slovenisches Taschen-Wörterbuch für Schule und Haus* (1867) ter Lesarjevega spisa o Ribniški dolini, na katere je opozoril Caf. Slovarja so po Cafovi smrti pregledovali dijaki in deloma bogoslovci pod nadzorom profesorjev, članov pripravljalnega odbora (Pleteršnik 1894: [III]–IV). V treh letih je bilo »gradivo v Cafovem smislu popolnjeno« in ko bi začeli z delitvijo dela za urejanje, je knezoškof dr. Pogačar sklenil delo izročiti enemu izmed profesorjev in mu omogočiti dopust. Izbral je Pleteršnika, ki je 22. februarja 1883 z njegovim dekretom prevzel uredniško delo, dobil leto in pol dopusta, nato je poučeval v zmanjšanem obsegu 5–8 ur na teden, vse do izdaje prvega snopiča⁹ decembra 1892 in ostalih 22 do leta 1895, ko je izšel tudi dvovezkovni slovar (1894–1895) z več kot stotisoč (102.522)¹⁰ iztočnicami, ki je še danes najobsežnejši slovenski slovar.

Pleteršnikovo uredniško delo je zajemalo:

a) pregled predhodnih zbirk,

---

⁹ Takrat so ga imenovali *sešitek* (prim. Valjavec 1893: 106 idr., Furlan 2006: [i], op. 1).

¹⁰ Furlan (2006: ix) po podatkih iz transliterirane izdaje brez dodatkov.

- b) pregled in izpis pomembnejše starejše in novejše literature: izpisovanje
novejših objav od leta 1873,¹¹
- c) dodatno zbiranje narečnega besedja: prošnja za zbiranje narečnega besed-
ja na terenu in prejem zbirk z različnih slovenskih področij in krajev;¹²
- č) zbiranje po ustnih virih.¹³

Pregledal je zbrano slovarsko gradivo ter pomembnejše knjige in spise, ki so izšli med letoma 1873 in 1883 in so jih izpisovali člani odbora in nekaj drugih »gospodov« (Pleteršnik 1894: IV). »Izpisovalci so se držali vodila, vsako besedo, vsako frazo, ki ni sploh znana, zapisati« (prav tam: VI), deloma, ne pa splošno, tudi s celimi stavki. Sam je »ob počitnicah vso važnejšo literaturo starejših dob in najvažnejše spise novejše dobe še enkrat prečital in za slovar izpisal« (prav tam),¹⁴ tudi s pomočjo dijakov in bogoslovcev Alojzijevišča. Prva tri leta mu je pomagal prof. kandidat Anton Mikuš. Od 1883 je prejemal tudi »od raznih strani večje in manjše zbirke med narodom nabranih besed« (prav tam: VI). Nekateri gospodje so se sestajali z njim »na razgovor in posvetovanje o slovarskih stvareh: A. Pavlin, M. Petelin, S. Rutar, A. Mikuš, dr. J. Stare, F. Uršič, posebno A. Bartel in A. Tavčar« (prav tam: VI, op. 2).

V devetih letih, tj. ob koncu l. 1892, je bil rokopis pripravljen za tisk (prav tam: V). Tudi še med tiskom slovarja so drugi in on sam sprti dopolnjevali besede v najnovejših objavah:¹⁵ npr. v pismu neznanemu pošiljatelju »velečastitemu gospodu kolegu« z dne 21/8 1893 se zahvaljuje za poslane listke z natančnimi izpisi iz dunajskega *Zvona* in *Ljubljanskega zvona* in meni, da

¹¹ Breznik (1949/2013) je v biografskem prispevku zapisal, da sta po Cafu »nabirala večinoma po istih knjigah Miklošič in Zalokar«, in z obžalovanjem opozoril na primanjkljaj pri izpisovanju iz publicistike: »/C/elo P. sam, dasi je bil ud slovarskega odbora in pozneje urednik, ni časnikov veliko izpisoval; tako je ostalo pozabljenih veliko izrazov, ki so jih časniki imeli.«

¹² V opombi 1 (prav tam: VII) so tudi navedeni »pošiljatelji in področja obsežnejših zbirk«.

¹³ »Mnogo gradiva sem tudi zbral po ustnem občevanju« (prav tam).

¹⁴ Breznik (1949/2013) je vsebinsko opredelil Pleteršnikovo izpisovanje besed: »/S/am je prebral, dasi površno, vse važnejše slovstvo protest., katol. in prerodne dobe in tisto svoje dobe: SG, Z, LZ, Zoro itd. ter vse večje pesnike in pisatelje (ker mu ni šlo za zgodovinsko obliko besedn. zaklada, jih je bral v poznejših izdajah, Jurčiča in Erjavca v Levčevi, Vodnika v Wiesthalerjevi izdaji itd.)«

¹⁵ Tako ne drži povsem Breznikova trditev (1949/2013): »Liste in knjige je izpisoval do vštetega l. 1892, ko je šel prvi snopič v tisk, med tiskom (1893–5) jih ni več bral.«

so vsi letniki razen zadnjih, pregledani, sporoča tudi, da je sam pregledal pomembnejše spise iz *Ljubljanskega zvona*, zlasti Trdinove, in »izpisal iz njih besede, katere so se mi važne zdele«. Med tiskom je primerjal tudi 3. natis Janežičevega slovensko-nemškega slovarja,¹⁶ ki vsebuje že 3. natis Janežičevega nemško-slovenskega (prav tam: VI). Še po izidu je dopolnjeval SNS z novimi besedami, pomeni in slovaropisnimi podatki.¹⁷

Pleteršnikova pobuda za zbiranje novega narečnega besedja

Pleteršnik je v enem letu uredil slovar do črke *h* in se v poročilu opravičeval, da delo počasi napreduje, a se je zavedal, da še veliko gradiva ni zbranega, ker »je tako obilno, tako različno po vrednosti in tako nepripravno zbrano, da ga ni moči hitreje urejevati« (Pleteršnik 1884: 509). Zato je pozval v *Ljubljanskem zvonu* (Pleteršnik 1884: 509) svoje rojake k zbiranju posebnega besedja po slovenskih krajih, da bi se gradivo pomnožilo:

Komur je torej kaj do tega, da bode slovník imel v sebi ves besedni zaklad narodni, prošén je, naj nabere v svojem kraji, kolikor more, menj navadnih besed, ter jih pošlje uredniku. Nabranega je sicer zeló veliko gradiva, ali urednik je uverjen, da še nikakor ni vse zapisano, kar bi moralo v slovník; zlasti iz središča Slovenije ni tako bogatih zbirk, kakor na. pr. iz Belokranjskega, Štajerskega, Oggerskega, Primorskega. Mnogo tega, kar je zapisano, pa je nezanesljivo blago in se ne more porabiti, dokler mu ne pride potrdbe od drugod.

Poziv se nanaša na vse med narodom živeče, posebej še na dijaštvo, saj je to dolžnost vsakega, da prispeva, kar more, kar bi že med enimi počitnicami prineslo ogromno gradiva. Določi tudi, kakšen naj bo zapis.¹⁸ V *Domu in svetu* (Pleteršnik 1888: 46) je o poteku dela sporočil, da bo konec marca dokončano »prvo delo«, tj. urejeno gradivo, ki ga je dobil, ki pa še ni primerno za tisk, saj zahteva pregled in dopolnitev.¹⁹

¹⁶ *Anton Janežič-ev slovensko-nemški slovar*, 3. natis, predelal in pomnožil France Hubad. V Celovci: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1893.

¹⁷ O Pleteršniku po »Pleteršniku« prim. Glonar 1924: 169–171, Keber 1998: 97–104, Furlan 2006: ix–x.

¹⁸ »Pa kdor kaj zapiše, naj pomni, da je zapisovanje le koristno, ako se vsaka beseda zvesto zapiše, z akcentom, kakor se govori, in v kakem reku v zvezi z drugimi besedami, tako je najlaže natančno ji določiti pomen.« (Pleteršnik 1884: 509)

¹⁹ »Treba je, da prirodopisna imena temeljito pregleda strokovnjak. Tega dela se je bil lotil pokojni Fr. Erjavec, toda nemila smrt mu je ustavila delo, komaj začeto. Tudi ostalo gradivo, ki je zeló nedostatno, je treba dopolniti, nekaj z ispiski iz boljših, zlasti starejših knjig, nekaj z zbirkami med narodom nabranih besed, katere

K domačemu počitniškemu zbiranju pojmovno in strokovno specifičnega besedja je z navodili nagovoril tudi svoje dijake – v NUK je pod Ms 650 ohranjena njegova beležnica z naslovom *Poziv dijakom ljubljanske gimnazije za zbiranje slovarskega gradiva* (20. marca 1888).²⁰ *Poziv* tudi poudarja nujnost dopolnjevanja kljub urejenosti doslej zbranega gradiva, predlaga izbor le ene tematske skupine, izčrpno zapisane, iz seznama ali po svoji presoji, zapis nesplošno znanih izrazov, podaja način izpisa z naglasom in v stavčni obliki, da se lažje določi pomen. V celoti se glasi takole:

Obračam se do dijakov ljubljanske gimnazije, izlasti višjih razredov s prošnjo, da mi tudi oni pomorejo po svoji moči pri mojem slovarskem delu. Do zdaj nabrano gradivo je urejeno. Toda ni ga niti toliko niti takšnega, da bi dosedanji izdelek se mogel že dati natisniti. Treba ga je dopolniti. V ta namen pa bodo poleg drugega najbolj služile zbirke nabranih besed. Za tako nabiranje nihče nima lepše prilike, nego dijaki, kadar o počitnicah na kmetih bivajo.

Da bo pa nabiranje uspešno pomniti je to-le.

- 1) Naj se tega posla loti le, kdor ima kaj veselja zanj, kdor je prepričan, da se koristne stvari loti.
- 2) Vsako besedo je treba zapisati z akcentnim znamenjem prav tako, kakor jo narod izgovarja, ter zadostno raztolmačiti, bodisi slovensko ali nemško, včasih pa bode rek ali stavek z dotično besedo več razjasnil, nego vsako tolmačenje.
- 3) Naj si vsak nabiratelj izbere le jedno skupino besed, za tisto pa poizve in poišče, kolikor moči, vse izraze, ki so v navadi v kakem kraju.

Umeje se samo ob sebi, da takih besed, ki so sploh znane in imajo povsod enak pomen, ni treba zapisovati. Izbrati si je moči ali jedno pozneje tu zapisanih skupin, ali pa se lahko kdo domisli po tem zgledu kake druge skupine.

Naj vsak nabiratelj podpiše svoje ime in zapiše kraj, kjer so besede nabrane.

V Ljubljani 20. dne marcija 1888

M Pleteršnik

V beležnici za navodili sledi razpredelnica z rubrikami *Št., Skupine, Nabiranje prevzel*, skupine so razporejene v 47 točkah glede na 23 področij in pokrajino (največkrat Dolenjska, Gorenjska in Notranjska za skupino, ponekod le ena (npr. čevljarstvo, žeblljarstvo le na Gorenjskem), a ne vedno (npr. usnjarstvo ni opredeljeno pokrajinsko), glede na dejavnost je upoštevana tudi Vipavska), kraj je naveden samo za čipkarstvo (Idrija). V tretjem stolpcu so večinoma zapisani (ime in) priimek, gimnazijski letnik, ponekod

---

rodoljubi uredniku že zdaj pošiljajo in, kakor upa, še bodo pošiljali. Na zadnje bode treba temeljitega pregleda vsega dela in potem se bode začelo tiskati.« (prav tam)
²⁰ »Janko Glazer v Mariboru. Dar 21. 1. 1947.« (NUK, Ms 650)

tudi paralelka, in kraj zapisovalca, nekatera mesta so ostala prazna, ker verjetno dela ni nihče prevzel, drugod sta lahko tudi po dve imeni:

1. Sorodstvo na Dolenjskem, 2. Gorenjskem, 3. Notranjskem, 4. Svatovščina na Dolenjskem (Ivan Kromar, VII a Dolenja vas pri Ribnici),²¹ 5. Na Gorenjskem (Čop VII Moste pri Breznici), 6. na Notranjskem (Rožnik VII. Horjul), 7. Otročje in pastirske igre, 10. Navade in šege ob raznih praznikih, 13. Hiša, 16. Gospodarska poslopja, 19. Poljsko delo, 22. Vinogradsko delo na Dolenjskem, 23. Ipavskem, 24. Kletarstvo 26. Živinoreja, 29. Mlinarstvo, 32. Žagarstvo na Gorenjskem (Ant. Medved osmošolec), 33. Notranjskem, 34. Usnjarstvo, 35. Tesarstvo na Dolenjskem (Jaklič VIIb, Višnja Gora), 36. Gorenjskem (G. Porenta, Sv. Duh pri Škofji Loki), 37. Notranjskem (Levičnik VIII Logatec); 38. Črevljarstvo na Gorenjskem (Toporiš I. VIII. Tržič), 39. Žebjarstvo na Gorenjskem (Žvan Kamenja Gorica VIII.), 40. Sodarstvo na Gorenjskem, 41. Štacunarstvo na Gorenjskem (Juvan iz Škofje Loke VII.), 42. Izrazi pri muzičnem orodju (Rihar VIIb, Polhov Gradec), 43. Čipkarija v Idriji (Fran Tausas, VIII, Idrija), 44. Rešetarstvo in lončarstvo (Ivan Cvar Ribnica VII.b), 45. Pregovori narodni (F. Dostal VII.b), 46. Tkalstvo na Dolenjskem (K. Schweiger iz Črnomlja v Belej Krajini), 47. Tesarstvo na Notranjskem (Josip Gruden iz Blok).

Pleteršnik, Maks, Ostalina (Ms 1447)

Pleteršnikova ostalina v Narodni in univerzitetni knjižnici razkriva njegove stike in stike različnih avtorjev z njim, slovarsko gradivo in njegovo dopolnjevanje zbranega gradiva. Vsebuje naslednje dele:²²

I. Pisma (3),²³

II. Korespondenca (42),²⁴

III. Gradivo za Wolfov slovar:

III. 1. Uredniška in ostala dokumentacija o slovarju (68),²⁵

III. 2. Slovarsko in jezikoslovno gradivo različnih avtorjev (107),

III. 3. Prepisi raznih zgodovinskih dokumentov (3),

---

²¹ Navajam vse panoge, ne pa vseh pokrajin ob njih, imena zbiralcev pa le ponekod ponazarjalno.

²² Po NUK 2022: Katalog rokopisov.

²³ Josip Skrbinšek (1914), neugotovljenima naslovnikoma (1889).

²⁴ Po eno pismo Jana Lega (1889), Ivana Prijatelja (1911), Konrada Stazinskega (1900), telegram od doma, Franca Zmazka (1909), Turnerja (1909) in 36 Davorina Trstenjaka (1872–1888).

²⁵ Vsebuje liste različnih velikosti z računi, potrdili (npr. 27–36: da je prejel po 200 goldinarjev od knezoškofijske uprave kot uredniško nagrado za 1. do 10. sešitek med 23. 12. 1892 do 16. aprila 1893) idr. (zadnji dokument (229) je *Lexicon Fond* v nemščini).

IV. Gradivo v zvezi z nabiranjem krajevnih imen (53),

V. Slovarsko in drugo jezikovno gradivo, zbrano na kartotečnih listkih (5 škatel, cca 14000 listkov),²⁶

VI. Študijsko gradivo Marije Janežič o Pleteršnikovem slovarju.²⁷

Pleteršnikovo mnenje o Cigaletovih pripisih v nemško-slovenski slovar

Med tremi *Pismi* je vsebinsko pomenljivo pismo neugotovljenemu naslovniku (v Ljubljani 10. junija 1889) z napisom na prazni kuvertici *Prof. Pleteršnikovo mnenje o Cigaletovem slovarju*, ki govori o vrednosti Cigaletovih lastnoročnih opomb, popravkov in dodatkov v njegovem slovarju. Pleteršnik meni, da so Cigaletovi pripisi uporabni tudi za slovensko-nemški slovar, saj je Cigale zajel, »kar je pri dobrih pisateljih (Levstiku, Erjavcu), med narodom ali po časnikih takega našel, da je bilo v popolnilo slovarja«, pripisal je tudi vir, »iz katerega je beseda zajeta, torej je vse to zanesljivo blago«. Ugotavlja, da je »za pravoznansko terminologijo dosti novih izrazov pripisanih, ki bi se deloma tudi dali porabiti«. Poudarja, da je »/d/odatek zemljepisnih imen znatno pomnožen in popravljen, kar bode menda tudi slovensko-nemškemu slovarju jednak dodatek na koncu pridejati morak«, toda zemljepisnih imen v SNS niso dodali.²⁸

Izbor besed za izpisovanje

Iz ohranjenih prejetih zbirk in dopisov v ostalini je razvidno, da se je držal svojih načel, opisanih v *Pripomnjah*, da bo upošteval posebne izraze, ne pa sicer splošno rabljenih prevzetih besed, ki imajo na Slovenskem ustrežnejše slovanske besede.

Npr. na listku s 26 žargonskimi izrazi za orodje, predmete in drugo tematsko leksiko (*zajla*, *šponar*, *cug* (vlak), *zaug* – *špric*, *lajšta*, *raubar*, *šlepar*, *hobl* (mašina), *cirkular*, *graben*, *raufnk*, *ror* – *cev*, *rolcange*, *šraufštok*, *cegul*

---

²⁶ Gradivo je bilo zajeto v SNS.

²⁷ V njem je tudi bibliografski seznam člankov v kakršni koli zvezi s Pleteršnikom (npr. iz *Ljubljanskega zvona*, *Doma in sveta*, *Slovana*), omemb slovarja, izpiski iz teh člankov in drugo gradivo.

²⁸ *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* v drugem delu od M – Z na koncu vsebuje tudi *Verzeichnis einiger geographischer Namen – Spisek nekterih zemljepisnih imen* (1860: 1989–2012). Kot je znano, je Pleteršnik zbiral krajevna imena in organiziral zbiranje v okviru Slovenske matice že v 70-ih letih 19. stoletja (o ohranjeni zbirki prim. Šivic Dular 1989, 2004, Furlan 2006: iv–v).

opeka, kripa – ciza, bicikl, bremza, pumpa, frgazar, auspuf?, filijala – podružnica, turn, furman – fijaker, ajnšpanig), ki so prečrtani, tj. pregledani, je zapisanih v SNS le pet splošno znanih prevzetih izrazov: npr. *cegel* iz nemščine z vodilko k nadrejeni ustreznici *opeka, kripa* z vzporedno podpomenko *ciza*,²⁹ *pumpa*, ki ima v slovarju domačo sopomenko *sesaljka, ror* v drugačnem pomenu 'cev',³⁰ *turen* in *graben* iz nemščine.

Gradivo za Wolfov slovar: III.2 Slovarsko in jezikoslovno gradivo različnih avtorjev (107)

V njem se nahaja več zbirk besedja, razporejenih v več map. V mapi 2 z naslovom *Slovarsko in jezikoslovno gradivo* je na 245 polah A5 formata sive barve navedenih po abecedi s svetlo rjavim črnilom z drobno pisavo veliko naravoslovnih izrazov z nemškimi, pri botaničnih tudi latinskimi ustreznici, tudi s sopomenskimi poimenovanji in glasovnimi ter besedotvornimi različicami in podvrstami, redke ima SNS, več pa Pohlinov slovar. Npr. na prvi strani le zgoraj, na sredi in spodaj *Abarat*, *Stabwurz* (*artemisia abrotanum*);³¹ *Abiga*, *Ablak* (SNS –, Fran –), na 2. strani: *Abrada*, *Stabwurz* kakor *abarat*, *abrašica*, *abrat*, *abratice*; *Abratič* kakor *vrtič*;³² *Abred* (SNS –) kakor *abarat* [...]; *Adruška* tudi *babuška*;³³ *Agat* (SNS = ahat), *agava* (= SNS), *Admiralj* (*vanessa atalanta*),³⁴ 2. pola: *aglar* (Fran –); *agnje* (SNS = s kazalko k *jagnje*), *agres* (SNS = kosmulja); *ahat* (=SNS); *ajda* tudi *dreslja*, *dresljica* (SNS –): *sibirska*, *divja*, *turška* tudi *turška dreslja*; *Amazonski kamen*, *Ambor* (Fran –), *Ametister* (SNS *ametist*), *Amjanter*, *Amonjak* (SNS *amonijak*), *Akacija* (*acacia mimosa*, *robinia*) (= SNS z vodilko k *robinija*) z vrstami: *arabljanska*, *čista*, *sramožljiva*, *Ehrenbergova*, *gumijasta*, *kaleča*, *občutljiva*, *prava*, *neprava*, *rudeča*, *sejaljeva*, *senegalska*, *sibirska*, *zakrivljena*; *Alabaster* (= SNS), *Alcen* (samo Pohlin 'žival los') idr.

²⁹ SNS: 1. **krīpa**, f. 1) = koš, die Wagenkrippe, *Mur.*, *Cig.*, *C.*; (iz nem. Krippe); 2. **cīza**, f. zweirädriger Schubkarren (ohne Wagenruhe), *Gor.*; tudi pl. *cize*, *Cig.*, *Jan.*, *Rib.-M.*; prim. lat. *cisium*, št.-nem. *Zeiselwagen*, *Vest. I. 15*.

³⁰ SNS: **ror**, m. = dimnik (nem. »Rohr«), vzhŠt.

³¹ SNS s kazalko k *aborat* (Snoj: Pohlinov slovar 'abrašica') in **ábrotica**, f. = aborat, *Cig.*, *Mik. (Et.)*.

³² SNS: **vrtič**, -iča, m. [...] 2) das Rainfarnkraut (tanacetum vulgare), *Guts.-Cig.*, *Mur.*, *Jan.*, *Josch*, *Tuš. (Št. l. č.)*; — tudi: *vrtič*. Pohlin: prim. *abrača*, *abrata*, *abratič*, *amarak*, *režimbaba*.

³³ Oba izraza najdemo poleg še treh sopomenk samo v Pohlinovem slovarju ('žival navadni prašiček' (*Porcellio scaber*)).

³⁴ SNS: **admirāl**, m [...] 2) neki metalj po Erjavčevem *Živalstvu*.

V Mapi 3 je *Jezikoslovno gradivo neznanega avtorja* (štirje različno debeli snopiči): *Sammlung: Slov. Wörter und Redensarten*: 1. snopič (10 listov) v bohoričici, ima slovenske iztočnice, za navpičnico s svinčnikom pa nemške ustreznice, čez liste od leve proti desni gre rdeča črta (npr. *Klepetiz, za; Bol, Kloniza, Dremelj, Hlod, Gajfnati* (vsi = SNS), ostali snopiči so v gajjici po abecedi od črke *b*: v 2. snopiču z malo pisavo s črnim črnilom: npr. *benečan, bokal, bedenj, blagarnica, bandero, belilo, breg, berdo, burja, brodišče, brest, brod, brezen, bontač – šterbonek, božja brada, blagaj* ipd. (*benečan, blagarnica, bontač, blagaj* niso v SNS). Vmes je 9 prepognjenih listov in na koncu pismo Vojteha Kurnika Kolarja (26. Aprila 1857), ki sporoča, da ima še več zbranega besedja.³⁵

4. snopič ima besede: *biser, bižuterija* (SNS –), *bakle, bečka, burčen* (SNS –, Pohlin: 1. *jantar, 2. turmalin*), *bras* (SNS –), *berilj* (SNS –), *bombaž, bata* (SNS –), *barhant, bažant* (SNS –, Pohlin: *basant* ‘fazan’), *bečiti* (SNS –), *bečva* idr.

V Mapi 4 je *Jezikoslovno gradivo različnih avtorjev* (16), *Slovarsko gradivo* na 7 polah neznanega avtorja (nemško-slovensko) in *Slovarsko gradivo* na listkih, zadaj označenih z velikimi številkami z rdečim svinčnikom (npr. 1. *otlina = votlina*, 4735: *pogan [...] ti pogan ti*, psovka umazanemu otroku, ki ga SNS nima, zadnji (4737): 1. *pogánica = gubanica, kranjska potica*, Plužna-Erj. (Torb.) (= SNS), 2. *poganica = mrena*,³⁶ 3. *poganica*, das Heidekorn, C., kjer ima SNS še pomen za feminativ ob *pogan*.³⁷

Posamezne pošiljke strokovnih poimenovanj niso bile vedno upoštewane, bodisi da ga niso dosegle pravočasno ali so bili izrazi preveč specifični oz. nove slovanske tvorjenke ob mednarodnih izrazih nepotrtjene v rabi. Tako med slaščičarskimi izrazi, ki jih je navedel France Šumi na dveh listih formata A4 v 173 točkah v nedatiranem pismu (na kuverti je zapisano »Nekoliko imenoslovja za Slovenski slovar izroča France Šumi«),³⁸ ki se nahaja med *Jezikoslovnim gradivom različnih avtorjev*, SNS navaja le tri splošne iz drugih virov: *sladičar, sladčičar* (in podrejen izraz *slaščičar*), *sladčica* in *suhár* (der Zwieback ‘prepečeneč’), pri Šumiju *Zwiebwerk Biscott*. Ostalih slovanskih enkratnic, ki v knjižni slovenščini ne izkazujejo kontinuitete, in

³⁵ Nahaja se v NUK pod sig. Ms 1314.

³⁶ **2. poganica**, *f.* = mrena, der Star (eine Augenkrankheit); poganica mu raste, *jvzhŠt.*; tudi *pl. póganice, BIKr.*

³⁷ **3. poganica**, *f.* 1) die Heidin, (pag-) *Mur.*; — 2) = poganka 2), das Heidekorn, C.

³⁸ Na zadnji strani za črto dodaja še nekaj drugih (čeških) izrazov: *miesto, grad, varoš – mesto; ostrov – otok, červeno – rudeče, zamok ‘grad’, globotinke, plitvinke ‘globoki, plitvi krožniki’* ipd.

internacionalizmov pa slovar nima: npr. 1. Crembonbon-Konfect, *smetančnice*; Sulz, Gelle, *ledína, gellée*; garniren, *opisati, okrasiti* (SNS v drugem pomenu), *dekorirati*; Glasur (la glace giacia), *leda*; Dragée, *sladikanci*; 31. Bonbon, *sladica, sladčica*, 32. Confect *vsladka i sladica*,³⁹ 34. Confiture, *vsladina*, Marmelade, *plodína, sadlína*,⁴⁰ Praliné, *žgalčinke*; Sorbet, *turška ohladka*; Pastillen, *testilje*; Kipfel (fr. croissant), *krestanc*; Kandirte Früchte, *kandirani, vledenčeni, vkristalizirani plodi*; Schaumbäckerei, *peniljke*; Schneebäckerei, *snegiljke*; Schneemasse, *snegulja* itd. Pod 92. *Branntwein* navaja različne slovanske ustreznice: *gorelka, palenka, žganje, vodka* rusko (SNS ima *palinka* s kazalko *k paljenka*,⁴¹ *gorelka* mu je izraz za premog, tudi *vodka* nima tega pomena). Avtor je dodal opombo, »v sedanji večji češki slovar pogledati«, ker ni povsod zapisal prvotnega imena in so to novi, še neznani »tehnični izrazi«, ki morajo biti natančno razloženi.

V Mapi 5 se pod III.2⁴² nahaja *Jezikoslovno gradivo neznanega avtorja* (38 listov, 32 A4 in od 33–38 manjši odrezani listki in še en snopič) z naslovom *Auszug aus den Deutsch-Slow. Wörterbüchern – za Slov.-nemški slovník*, z drobno pisavo s črnim črnilom. Listi imajo na prvi strani zapis črke, na notranji pa slovensko-nemške besede, npr. 2. list B: *resnico beliti komu* (= SNS); *biza, bizati* 'bezati, bosti' (SNS –); *bevskati*; *drevje se bije* (SNS –), *božak, nejmam božaka* (SNS *božjak*); *bobek sveče* (SNS –); [...] *to mi je bela vrana* (SNS–), *brodnina, brodovina* (Überfuhrgebühr) (= SNS); *brezdavščen, brezdavsk* (SNS –); 3. list C: *cerknena, cerknina* (SNS –), *caf* 'birič, sodni sluga' (= SNS); *cander* 'cunja', *candrati* 'raztrgati' (= SNS).

Med navedki iz različnih besedil, tudi iz starejših virov (npr. Dalmatina, Pohlinovega slovarja), pa zasledimo posamezne posebne pomene, izpeljanke ali besede, ki jih SNS nima, saj jih je Pleteršnik prejel 10. februarja 1894: npr. *Baba* – krstna knjiga III, str. 164, 27/2 1618; *baraba* – *kdo je baraba?* (Jeran, ZD 87, 314), str. 125 (SNS –); *baffen* – *inu more biti de fo Judje tako baffen ygrali kakor se per nas Passion ygra* (Dalm. Predg. Just.);⁴³ *berač* – *vinfski berazhi* (Dalm.), der Lefer, *bravec* (Dalm. Predg.) – SNS ima prvi pomen in tri druge, ne pa 'bralec';⁴⁴ *biba* 'polž'

³⁹ SNS ima: izraz *sladína*, f. die Süße, M. in po Zalokarju različico *slajína*; *naslada* (coll. süße Sachen) za sladko stvar, *sladkarija* pa le kazalko k *sladčica* in *cukrenina*.

⁴⁰ V SNS ta denotat ni poimenovan, podoben in pomensko širši izraz je le *ukuhanje*.

⁴¹ *páljenka*, f. der Brantwein, Jan., ogr.-C.

⁴² Pod III.3 so *Prepisi različnih zgodovinskih dokumentov*.

⁴³ SNS ima pomene 'izmišljena pripoved, izmišljotina' in basen kot literarna vrsta.

⁴⁴ SNS: *beráč*, m. 1) der Weinleser, Jan., *BlKr.*, *Št.*; — 2) der Sammler, *Dol.-Cig.*; der Collecturant, C., *Lašče-Levst. (Rok.)*; — 3) der Bettler; — pren. = vodenica, der

(= SNS, navaja tudi znano uganko); *biber, bra* = šarkelj (Rog. Slatna 22. 9. 28) (str. 25) (SNS –); *bistroumnica* – duhovita šala, *s svojimi naravnimi bistroumnicami zabavali so ne malokrat celo družbo*, Zg. Danica (str. 28), SNS –; *bizina*, f. neka riba (str. 30), Pohlin ‘beluga’ (SNS –),⁴⁵ *bolečnost*, f. Schmerz: *dovoli meni to gnado, de jaft vša moja bolezhnost poterpeti preneffem*, Varia pietatis exercitia, 1772, 384 (SNS –); *borštnina*, 1622: Worfntina, Ordnung Sclauonice, Urbarum cerkve na Rožniku, ž. arh. Sv. Petra (SNS –), ima pa izpeljanko iz domače sopomenske podstave *gozdnina* (str. 46); *boljšak, veljak* (SNS –); *božati svojega bližnjega* = škodovati mu tako, da bližnji postane ubog (Past. list šk. Jos. Rabatta iz l. 1665, šk. arh. (str. 47)), SNS pomena nima.

Druge slovarske zbirke za Pleteršnikov slovar iz Slovenske matice v rokopisni zbirki NUK

V različnih zapuščinah se hrani korespondenca s Pleteršnikom in različno slovarsko gradivo, ki ga je posedovala Slovenska matica.⁴⁶ Na kratko bodo predstavljene le nekatere izmed njih.⁴⁷

Ostalina Oroslava Cafa (NUK, Ms 1303)

Vsebuje štiri mape: v prvi je I. *Korespondenca* in II. *Jezikoslovno gradivo v sedmih snopičih* (na ovoju piše *Slovarsko gradivo*) z 287 stranmi na daljših A4 listih, slovenske besede brez abecednega reda imajo obširne razlage v nemščini, v 1. snopiču (1841–1843) iz Frama in v 4. iz prosenca 1842 z naslovom *Mila domača slovenščina*; v 2. snopiču iz 1. sečnja 1842, v 5.

Wasserast, *Cig.*; — pl. berači, die Abfälle des Flachses beim Brecheln und Hecheln, *Cig.*; — 4) košek z lesenim dnom v pobiranje sadja ali krompirja, *Ponikve na Št. Vidskem-Erj. (Torb.)*. Pomen ‘bralec’ pa je zabeležen že od 16. stoletja v eSSKJ16 pri Dalmatinu (DB 1584, II,59b), v Vorenčevem in Hipolitovem slovarju.

⁴⁵ SNS ima variante *viza*, der Hausen (accipenser huso), *bizen*, m. (V.-Cig.), *vizena* (Frey. (F.) Različico *bizena* pozna tudi Vodnik v *Kuharskih bukvah* (1799: 157).

⁴⁶ Za podatke o rokopisih in signaturah, nanašajočih se na Pleteršnika in njegov slovar, se najlepše zahvaljujem skrbniku rokopisne zbirke v NUK, mag. Marijanu Rupertu, ki mi je prijazno posredoval zbirni seznam rokopisnih virov.

⁴⁷ V poštev bi prišle še zbirke Slovenske matice: *Slovarsko gradivo: Arbores* (6), *Slovarsko gradivo za črki H in O* (16) (Ms 1312), *Slovensko-nemški slovar* [slovarsko gradivo] (1) (Ms 1315), pa tudi zapuščina Luke Pintarja z več zbirkami slovarskega gradiva idr. (Ms 1417), Janeza Šolarja (Ms 1112), Luke Svetca s slovarskim gradivom (Ms 1601) idr.

iz 20. serpnjaka 1843 in v 6. v Framu 10. prosenca 1844 (Cafov Jurko) je imenovana *Naša premila domača slovenščina ses Rozeanštjinů*, v 3. snopiču *Domača slovenščina iz raznih izvorov* (npr. iz Dalmatinovega svetega pisma). V 1. snopiču so besede iz različnih virov, Jambrešiča, Cigaleta, Janežiča (2. Auflage), npr.: *čeljuga* = *čeljst*, *srt*, *srtež*, *bali*, *balite*, *bahorin* (= SNS), *bariš*, *barklec*, *barjuša*, *bismo*, *behemol* (vse SNS –); na zadnji strani npr. *žuža* (= SNS), *žužika*, v Framu = *kuka*, *po zemlji leze*.⁴⁸ Sledi *Register* z abecednim seznamom izpisanih slovenskih besed iz zbirke O. Cafa in z navedbo strani: npr. *abiga* 121, *abora* 61, *aborat* 64, *abota* 81, 41, III. b, *abotavljati se* 265; *žviglja* 112b; *žvigla* 251, *žviplja* 108, *žvižgec* 52. Nekatere besede so izpričane samo v Pohlinovem slovarju (Snoj 2020), ki jih SNS nima: npr. *abora* ‘grušč’, *arba* ‘vulva’, *ardak* ‘pokrit hodnik tik ob hiši’, *arpa* ‘kup, grmada, skladovnica’, *arga* ‘strahopeten človek’, *argan* ‘vitel, škripec’, *arati* ‘1. zastavljati, 2. drgniti, drobiti’ idr. Druge so uveljavljene (= SNS): npr. *aras* (srvn.) ‘raševina’, *ardrati se* (hadern) ‘prepirati se’, *barigla* ‘lesen ročni sodček za vino’.

V mapi 2 so različni snopiči in listi pod naslovom *Jezikoslovno gradivo* (104–167), napis *Heinrich Freyer, Slavischer Pflanzen=Namen* ima natisnjeni seznam s Cafovimi pripisi. Mapa 3 ima pod II. *Jezikoslovno gradivo* 19 snopičev z besedjem v dveh stolpcih (V Marburze, LXX, 8. nov. 1860): npr. *skrada* (= SNS), *skvrada* (SNS –); *ladija*, *laga*, *lata*, *lava*; *madeži*; *mara*, *smagno*, *mazga* (SNS –), *maza* (= SNS). Mapa 4 vsebuje *Jezikoslovno gradivo* v 103 enotah.

Spisek mnogih besedi, ktere je pri raznih prilikah nabral Andrej Likar,⁴⁹ bogoslovec II. leta (NUK, Ms 1305 (226))

Vsebuje slovensko-nemški seznam besed od *a* do *ž* v dveh stolpcih, ki so večinoma zajete v SNS (na desni strani listov je narejen abecedni kazalnik): npr. na 1. listu: besede, ki so v SNS: *abota*, *artič* (SNS *rtič*), *anati*; 2. list: *basnoslovje*, *baršun*, *bat*, *batati*, *beba*, *budalo*, *beg*, *begun*, *berdo*, *berleti*, *brešno* (Lebensmittel) (SNS = *brašno*), *bratomor*; *brunda* ‘drumljica’;

⁴⁸ SNS: **žúža**, *f.* ein kleiner schwarzer Käfer, *Jarn.*; — der Holzwurm, *C. kúka*, *f.* 1) das Insect, *Cig.*, *vzhŠt.*; — das Würmchen, *vzhŠt.*

⁴⁹ Bil je »rodoljub in nabožen pisatelj, r. 17. nov. 1826 v Spodnji Idriji, u. 20. maja 1865 v Polomu na Kočevskem. [...] Metelkova predavanja o staroslovenščini (1850/1) so mu poostrila čut za jezik, da je pozneje zbiral lepe ljudske izraze (N 1852, št. 61, 62; 1856, št. 4, 6, 32)« (Lukman 1832: Slovenski biografski leksikon).

brodovje, brodiše; ki jih ni v SNS: *brenkica, briv; bringla, buretin, brezvlada, brezumstvo*.

Slovarsko gradivo: Nabira slovenskih besed in Nekteri navadni slovenski izreki (NUK, Ms 1306)

Na šestih neoštevilčenih straneh vsebuje slovensko-nemški neabecedni seznam besed in besednih zvez oz. frazeoloških enot v treh stolpcih. Deli se na dva dela glede na vrsto leksike, prvi je poimenovan *Nabira slovenskih beséd*, ki so večinoma zajete v SNS (npr. *bat, butec, napeti, štrbunkniti, šterlinkati, škerniti, omela* [...], *polakniti se, zabaviti otroka, zarinek, napivek, gumb, pivnica, dibla*,⁵⁰ *vertorep, čuvstvo; čut; nekđajnost; kajati; karati* [...], *globél, krepél, verzel* [...], *lev kačji, lapor, lopta, lepar, prilipniti*,⁵¹ *lat, letenina* (SNS nadrejeno *letečina* ‘perutnina, ptiči’), *lestvica, ost, plast, obist, steržen, zmes, peč, derezi* (SNS *dereze*), *spešiti se, melina, melin, mavc*,⁵² *morak* (SNS: 1. konjska kumara, 2. puran) ipd. V SNS ni nekaterih prevzetih izrazov: *duhan*, ki je zapisan v Pohlinovem slovarju (1781), pa tudi domačih tvorjenk: *obdušje* ‘duševnost’, ki je tudi Pohlinov, *izsuniti* (meč), ki ga ima Hipolitov slovar, *željár, ploholadja* (Floß), ki ju ni na Franu.

Drugi del *Nekteri navadni slovenski izreki* se omejuje na tri četrtine zadnje strani: npr. *obkoréj – dokoréj, obsoréj – dosoréj, veno méro, v'en pot, do dobriga, ni čuda, polakniti se kake reči, v navado priti, sovražnika razkropiti, oči pobesiti, koga na nič spraviti, v glavo si vteptsi, oginj gnetiti, koga na sumi imeti, Ni sluha ne duha več od njega, Prosó zasliši mlatiče in skoči v latiče, Matika kmeta in kralja v eno jamo spravlja; pa ne – o pa ne – ja ne!*

Jernej Medved: Slovarsko gradivo (NUK, Ms 1307)

Jernej Medved (Logatec, 1799–1857, Ljubljana) je bil leksikograf in nabožni pisatelj, ki je nabiral slovenska rastlinska imena za Cafov slovar, jih poslal Novicam l. 1845, Cigale pa jih je vključil v svoj slovar z oznako Medv.⁵³

⁵⁰ V SNS je navedena po Metelku kot kazalka k *dipla*, ki ne obstaja.

⁵¹ Le SNS: ‘pilepiti’, – se ‘pilegati se’ po Miklošičevem etimološkem slovarju.

⁵² SNS: **1. mâvæc**, -vca, m., pogl. malec.

⁵³ Prim. Lukman (*Slovenska biografija* 2013), ki omenja, da je pred smrtjo končal *Seznam na Kranjskem najdenih divjih in kultiviranih rastlin z latinskimi, nemškimi in slovanskimi poimenovanji*, abecedni seznam slovenskih pa je ostal nedokončan (do imena »divičnik« (7 str.)).

Slovarsko gradivo je razporejeno od I. do III., dalje se deli v več zvezkov, ti pa so v več ovojih. Vsebina je navedena v *Katalogu rokopisov NUK*:

Sammlung der da und dort in Krain gebräuchlichen slawischen [?] Wörter zum Behufe des Wörterbuches (8), Slowenische Botanik (1), Botanik (1), Slowenische Pflanzennamen (3), Slowenische Namen der Voegel und Fische, der Saugethiere und Insecten (1), Slowenische Namen der Insecten und Würmer (1), Slowenische Namen der in Krain lebenden Saugethiere, der Vögel und der Amphibien (1), Sammlung slow. Wörter und Redensarten (6), Slowenische Wörter und Phrasensammlung (2).

V prvi zbirki so slovensko-nemški slovarski sestavki razvrščeni po abecedi in v dva stolpca z vmesno črto, tudi z zgledi. Večinoma so leksemi zajeti v SNS, razen nekaterih izpeljank: *aržik* (le Pohlin) ob *aržet* (= SNS), *ársati* – *ta otrok vedno arsa po riti* in *ársniti* (SNS ima pod *arsati* kazalko *rsati*, ta iztočnica pa ne obstaja); *bajtarski*, *bankica*, *baravic* ob *barati* (glagol je v SNS), *bercal*, *bercalo* ob v SNS prisotnih *berc*, *berca* (*brc(a)*). Vse glagolske sestavljenke navaja skupaj: *basati*, *iz*, *per-/pri-*, *z-*, *na-*, *pre-*, *preo-*, *za-*, *raz-*: SNS nima edino *preobasati* (*konj je preobasan, ne bo vozil skus*), *preobasati se* (*s kruhom*).

V 3. ovoju (*Botanik*) so vpisani latinsko-nemško-slovenski botanični izrazi: npr. *jel*, *jelka*, *jela*, *jelva*, *hoja*, *hojka*, *smreka*, *brina* (bei Veldes 'pri Bledu'), ki jih ima SNS, v 4.-5. ovoju so pod II. slovensko-nemško-latinske *Slovenische Pflanznamen*, v 6. ovoju *Slovenische namen der Insecten*: npr. SNS nima *živadnice*, *merčesi*, *Insectum*, le v ednini *mrčes*. Med II. *Besede v Istri in Čičariji* (naslovnik Jan. Zalokar v pismu Lovra Rakouicsa) ni v SNS izraza *zbabnica* – mladovna žena pri porodu.

Woertersammlung (mit der Metelčica) (NUK, Ms 1316)

Zbirka neznanega zbiratelja, po opisu v *Katalogu rokopisov NUK* verjetno teologa, z abecedno urejeno zbirko slovenskih besed in raznimi izpiski, ima v metelčici zapisane nekatere lekseme iz Pohlinovega slovarja, ki jih SNS nima, npr.: *epatka*, *anacardium* (Pohlin); *encjan* (Megiser 1592, 1603, Pohlin), SNS pa ima druge izraze za nemški *Enzian*: *lecijan*, *gorečica*, *svišč*, *zvišč* ipd.; *fajtati*, *fajtač* 'blebetati, blebetač, čvekač, opravljujec' (Pohlin).

Tomo Zupan – Delo za Pleteršnikov slovar (NUK, Ms 1390, II. 2.4.7)

Tomo Zupan (Smokuč, 1839–1937, Okroglo), »prešernoslovec, literarni zgodovinar in narodni delavec« (Suhadolnik, Lisac, SB), je bil v letih 1881–1893 vodja Alojzijevišča in je organiziral dijake za zbiranje besed, tako so leta 1889 »alozjzniki osmošolci« Meršolj, Pečjak, Plantarič, Pretnar, Stroj, Trpin »za urejevanje besed za Wolfov slovar« prejeli skupno 30 forintov. Pregled starejših literarnih del od 17. stoletja je opravil Alojzij Stroj:⁵⁴

za iskanje oziroma izpisovanje in urejanje besedi za Wolfov slovar 1890 in 1891 iz niže imenovanih pisateljev bi bila v primeri s prejšnjimi leti taka-le nagrada: Jurčič 7. in 8. zvezek po 1. gld. – 2 gld., Erjavec 2. zvezek 1 gld., Koroške narodne pesmi 1 gld., Danjko (pesmi) 3 gld., Vodnik (izbrani spisi) 4 gld., Basar (C. I.) 3 gld., Janez od Sv. Križa pet knjig po 3 gld. – 15 gld. 32 gld.«.

Sklep prvega dela

Predstavljenih je le nekaj poudarkov iz obsežnega rokopisnega slovarskega gradiva, ki bi si zaslužilo podrobno nadaljnjo obravnavo. Ostalina, ki je v prispevku zgolj opisana, in druge zbirke, ki še čakajo na obsežno raziskavo, kažejo, da se je Pleteršnik lotil zbiranja besedja na različne načine sam in s pomočjo drugih, se spopadal z neizmerno količino raznovrstnega in neurejenega besedja v različnih (nečitljivih) pisavah, pregledal mnoge zbirke v snopičih, na polah, listih, listkih, v pismih, hkrati izpisoval iz starejših in tedanjih tiskanih besedil, jih odbiral⁵⁵ ter opravil ogromno slovaropisno delo, ki ga po 130 letih lahko le občudujemo.

Pleteršnikovo besedje v izbranih člankih, spisih, poročilih in prevodih med letoma 1866 in 1888 ter v SNS

V tridesetletju pred izidom *Slovensko-nemškega slovarja* in tudi kasneje je bil Pleteršnik kot gimnazijski profesor in od leta 1871 sodelavec *Slovenske*

---

⁵⁴ Organizator in nabožni pisec (1868, Lipnica pri Kropi–1957, Ljubljana) (Slovenska biografija 2013).

⁵⁵ Po kakšnem ključu je izločal neprevzete lekseme, pa težko opredelimo, saj je lahko posamezne tudi spregledal.

*matice*⁵⁶ ustvarjal en tudi kot pisec strokovnih prispevkov⁵⁷ s področja klasične filologije in slavistike ter prevajalec (Pirjevec 1924: 240–243, 304–311, Breznik 2013, Toporišič 1998: [175], Furlan 2006: iv–v). Javnost je v periodiki obveščal tudi o poteku priprave za *Slovensko-nemški slovar*. Nekateri novejši prevzeti in domači leksemi, ki jih starejši viri predvidoma nimajo, iz izbranih Pleteršnikovih objavljenih prispevkov s slovansko in slovensko tematiko, objavljenih med letoma 1866 in 1888, ter dveh prevodov pred izidom slovarja so bili preverjeni glede na (ne)zastopanost v SNS in drugih slovarjih s portala Fran. Upoštevana so naslednja besedila: Pleteršnikov del v knjigi *Slovanstvo* (J. Majciger, M. Pleteršnik, B. Raić, 1873–1874) o *Slovincih, Hrvatih in Srbih*, posamezni članki v *Ljubljanskem zvonu*, *Domu in svetu*, letopisu ljubljanske gimnazije ter dve izbrani prevodni deli: staroruski junaški ep *Slovo o polku Igorjevč*, v prevodu *Pesem o vojski Igorjevi* (1866) in *Kalifornske povesti* Breta Harteja (1876). Splošno besedje s področja družboslovja in šolstva domačega in tujega izvora s prvo pojavitvijo na portalu Fran prav v SNS je v njem pogosto označeno kot novoknjižno.

Slovanstvo, 1. del (1873–1874)

V *Slovanstvu* so takšni opaženi novoknjižni primeri slovanskega izvora npr.: *ljudovladna uprava – ljudovladen* ‘republikanski; demokratičen’;⁵⁸ *čin 1* ‘dejanje’ (SNS po Murku, Cigaletu, Janežiču); *izobraževalnica za učitelje*, SNS po Levstikovem *Nauku slovenskim županom* (1880); *nasilstvo* (ob *nasilje*), oboje po slovanskih jezikih itd. Nekatero tvorjenke se v slovarju razločujejo samo glasovno: npr. *najdenišnica* (SNS: *najdeniščnica*), *bolnišnica* (SNS: *bolniščnica*). Pogosteje pa je razlika le v besedotvornih morfemih: npr. *spisovatelj*,⁵⁹ *preroditelj*,⁶⁰ izpeljanke *prerajstvo* (*narodne*

⁵⁶ L. 1871 je prišel v odsek za izdajanje šolskih knjig, 1872 je postal odbornik za izdajanje knjig in narodno blago, 1875 II. podpredsednik, 1885 je bil imenovan za predsednika, a je zaradi uredništva slovarja ponudbo odklonil (Pirjevec 1924: 306–311).

⁵⁷ L. 1868 je objavil v *Slovenskem narodu* tudi politični članek *Naša prihodnost* (Pirjevec 1924: 304–305).

⁵⁸ SNS: **ljudovládən**, -dna, adj. republikanisch, *Cig., Jan., nk.*; demokratisch, *Cig. (T.)*.

⁵⁹ SNS: **spisovâtelj**, m. kdor kaj spisuje, der Verfasser, der Literat, *Jan., nk.* SSKJ2: *zastarelo* pisatelj, pisec.

⁶⁰ SNS: **preroditelj**, m. der Regenerator, *Jan.* (= SSKJ2) – v SNS je *prerod* nadrejenka tudi pri *preporod*, oboje označeno kot novoknjižno.

literature) pa ni v SNS,⁶¹ *ljudnat*,⁶² *gozdnarski* (le SNS ima po Cigaletovem in Janežičevem slovarju izpridevniško izpeljanko poleg izsamostalniške *gozdarski*), *boritelj* (SNS po Cigaletovem slovarju ‘borec, bojevnik’). Še v enem primeru se priponsko obrazilo razlikuje tudi glede na SNS: *severski (rod)* (ni na Franu, SNS: *séverən*).

Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije (Jahresbericht des kais. konigl. Obergymnasiums zu Laibach an Schlusse des Schuljahres 1875, 27–33)

V članku so navedeni nekateri prevzeti leksemi, ki v slovarju niso zastopani: npr. *konkurent*, *konduita* (ob nadrejeni sopomenki *izpričba*);⁶³ *organizujoča (pripodorna komisija)* – v SNS ni niti glagola *organizovati/organizirati*; *definitivno* (v SNS ni niti pridevnika niti glagola *definirati*); *sekularen (duhovnik)*. Manjkajo tudi neprevzete izpeljanke: npr. *virnike (domače zgodovine)* ‘vire?’ (27); besedna zveza *učni red*, so pa v SNS druge zveze z *red (dnevni, vozni, opravljeni = poslovni red)*.

Druge besede iz prevzete pa tudi domače podstave so v slovarju označene kot novoknjižne: npr. *kirurški, umetnijski, elementarna (šola), klasik*,⁶⁴ *poetika*,⁶⁵ *kolega*,⁶⁶ *prirodoznanstvo* ‘naravoslovje’ (poleg sopomenke v SNS *priradoslovje*), *zemljepisje* (v SNS poleg neoznačene mednarodne sopomenke *geografija*), *učiteljstvo, šolstvo, odgojevanje, določba, izpričevalo, pravosloven* ‘pravniški’, *vodilo* 3) ‘pravilo’, *bogosloven, nadzorništvo* (Janežič, Caf), *občevati, pokojnina, učilo* ‘učno sredstvo’ (SNS: das Lehrmittel), *učni načrt, smatrati za kaj* (SNS – hs. po Murku, Cigaletu, Janežiču), *svota* (hs.) ‘vsota’ idr. V prispevku je navedena oblikovna in pisna različica glede na SNS (*mosaik* je moškega spola, v SNS *mozaika* ženskega spola) in besedotvorna različica *gramatikalni* (oddelek), v SNS *gramatičen, slovničen*.

⁶¹ Potrjeno je v *Besedju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* le pri Krelju v *Otročji bibliji* in v Hipolitovem slovarju ob *prerojenje*, ki ga ima SNS.

⁶² SNS: *ljudnât*, -áta, *adj.* bevölkert, volkreich, *Janežič, Caf, nk.*; SSKJ2: *starinsko* zelo naseljen, obljuden.

⁶³ SNS: *izpričba*, *f.* der Erweis, die Nachweisung, *Mur., Cig., Jan. [...]*.

⁶⁴ SNS: *klāsik*, *m.* zgleden pisatelj (posebno starih Grkov in Rimljanov), der Classiker, *Cig., Jan., Cig. (T), nk.*

⁶⁵ SNS: *poëtika*, *f.* nauk o pesništvu, die Poetik, *Cig., Jan., Cig. (T), nk.*

⁶⁶ SNS: *kolēga*, * *m.* tovariš v šoli, uradu itd., der Colledge, *nk.*

O Wolfovem slov.-nemškem slovníku (LZ 1884, 509)

Poročilo vsebuje le malo besedotvornih posebnosti: za *slovar*, ki ga po Vodniku uporabi že Janežič,⁶⁷ ima zahodnoslovanski leksem *slovník*,⁶⁸ novejša je izpeljanka *dijaštvo*,⁶⁹ nekaj besedotvornih različic je danes zastarelih: *potrdba* (na Franu jo navaja le SNS) ob *potrditev*, ki se prav tako prvič pojavi v SNS in je v 2. pomenu novoknjižna,⁷⁰ za razliko od *potrdba*, ki jo ima že Murkov slovar (1832); *odpust* (nk.) ob *dopust* (der Urlaub),⁷¹ v zvezi *viseti o čem* 'biti odvisen od česa' je viden južnoslovanski vpliv.⁷²

Slovenščina na ljubljanskem liceju (Po listinah shranjenih v gimnazijskem arhivu) iz Poročila ljubljanske gimnazije za leto 1875)

V prispevku zasledimo prevzeto leksiko in izpeljanke iz njih, ki jih SNS ne vsebuje: npr. *gubernij*, *gubernijski*, *humanistika*, *humaniteten* (razred), *obligaten* (uk, nauk 'pouk', predmet) 'obvezen', *konkurent*, *normalci* 'dijaki normalke'. V SNS so odsotne nekatere domače tvorjenke: *nedijaki*, *modroslovski* (*zavod*), pa tudi frazem *na srce govoriti*, ki ga kot ekspresivnega navaja SSKJ2 v pomenu 'prizadevno prepričevati koga, zlasti o pravilnosti česa'.

Vrsta danes splošno uveljavljenih leksemov tujega in domačega izvora z družboslovnega in pedagoškega področja je v slovar zajetih z oznako novoknjižno: npr. *gimnazija*, *gimnazijski*, *konkurs*,⁷³ *nadlajtnant* s tudi v SNS domačo sopomenko *nadporočnik*,⁷⁴ v *socijalnem* (življenji), v SNS s

⁶⁷ *Popólni ročni slovár slovénskega in němskega jezika* (Celovec 1850, 1851).

⁶⁸ SNS: **slŏvník**, *m.* das Wörterbuch, *Jan.*, *Nov.*, *Levst. (Nauk)*; mali *s.*, das Handwörterbuch, *Cig.*; — češ.

⁶⁹ SNS: **dijáštvo**, *n.* das Studententhum, die Studentenschaft, *nk.*

⁷⁰ SNS: **potrdítav**, *-tve, f.* [...] 2) die Bestätigung, die Beglaubigung, *Cig.*, *Jan.*, *M.*, *nk.*

⁷¹ V SSKJ je navedena kot zastarela za *dopust*.

⁷² SNS pri iztočnici *viseti* po Čigaletovi *Terminologiji* navaja zvezo *v. o čem*, ki je izvorno opredeljena kot hrvaško-srbska.

⁷³ SNS: **konkŭrs**, *m.* natečaj, stečaj, der Concurs (der gläubiger, der bewerber), *Cig.*, *Jan.*, *nk.*; tudi: konkurz, *nk.*

⁷⁴ SNS: **nádlajtñant** *m.* der Oberlieutenant, *Cig.*, *nk.*; **nàdporŏčnik**, *m.* der Oberlieutenant, *C.*, *nk.*

sopomenko *družaben*,⁷⁵ *izobraževanje*, *neznaten*,⁷⁶ *odgoja*, *podčastnik*,⁷⁷ *pouk*⁷⁸ (*ob uk*, *poduk*), *poučne* (*ure*),⁷⁹ *ravnateljstvo*, *tečaj*⁸⁰ idr. Večina strokovnih izrazov je v SNS brez oznake in so splošno sprejeti: npr. *komisar*, *ordinarijat* – SNS s pisno razliko: *ordinariat*, *praktikant* – v SNS s sopomenko *vajenec*, *ravnatelj*, *rektor*, *rektorstvo*, *semester*; *čitati* (*knjige*) – v SNS izvorno označena kot hrvaško-srbska beseda.

Slovo o polku Igorjevě, Pesem o vojski Igorjevi (Celovec 1866)

Prevod⁸¹ staroruskega epa iz 12. stoletja, pri katerem se je Pleteršnik, kot sam piše v *Predgovoru*, oziral na češke prevode (M. Hatalla *Slovo o polku Iгореve* (Praga 1858), pa tudi Hanka (1821) in Boltz (Berlin 1854)), vsebuje redke posebne lekseme, ki jih ni niti v SNS niti na portalu *Fran*: takšen je historizem *šerešir* za tedanje orožje (*z živimi šereširi*), s prevajalčevo razlago: »Orodja, iz katerih so z živim ognjem streljali« (1866: 16, op. 40), priložnostna pridevniška zloženka *zlatostrešnat* iz samostalniške besedne zveze. Več je po SNS novoknjižnih besed: npr. *izdava* 'izdaja',⁸² *sobana*,⁸³ *robstvo* 'suženjstvo'.⁸⁴

Nekatere besede danes niso del slovenskega besednjaka: *razbotati* (*srake*),⁸⁵ *ljut* 'hud, divji' (*ljuta zver*).⁸⁶ Nekatere dvojnice se v slovarju oblikovno ali besedotvorno razlikujejo: npr. *tulica* (*za puščice*), SNS *tulec*;

⁷⁵ SNS: **sociālən**, -lna, *adj.* *družaben*, social, *Jan.*, *nk.* 'družben'; SNS: **družábən**, -bna, *adj.* die Gesellschaft betreffend, Gesellschafts-, social, *Jan.*, *nk.*;

⁷⁶ **neznátən**, -tna, *adj.* unkenntlich, unmerklich, unbedeutend, unbeträchtlich, *Cig.*, *Jan.*, *C.*, *nk.*

⁷⁷ **pòdčástnik**, *m.* der Unterofficier, *Jan.*, *nk.*

⁷⁸ SNS: **poúk**, *m.* die Anleitung, *Cig. (T.)*; der Unterricht, *Cig. (T.)*, *nk.*; šolski *p.*, *nk.*

⁷⁹ SNS: **poučən**, -čna, *adj.* belehrend, didaktisch, *Cig. (T.)*, *nk.*

⁸⁰ SNS: **tečaj**, *m.* [...] 6) der Curs, *Jan.*, *nk.*; učni *t.* der Lehrcurs, *DZ*, *nk.*

⁸¹ Prevod je bil objavljen v Janežičevem *Cvetju iz domačih in tujih logov* (Celovec 1866, zv. 19), nato pa še v knjižni obliki, ki je upoštevana v obravnavi.

⁸² SNS: **izdáva**, *f.* die Herausgabe, *Jan.*; die Ausgabe, die Auflage, *nk.* [...] poleg *izdaja*, ki je tudi označena kot novoknjižna, in z vodilko *k izdava*.

⁸³ SNS: **sobána**, *f.* der Saal, *Jan.*, *Cig. (T.)*, *nk.*; — *hs.*; SSKJ2: nav. ekspr. *velika soba*, *zlasti v gradu, palači*.

⁸⁴ SNS: **ròbstvo**, *n.* die Slaverei, *Jan.*, *ogr.-C.*, *nk.*; *robstvò*, Valj. (Rad).

⁸⁵ SNS: **razbótati**, -am, *vb. impf.* lärmen, poltern, *V.-Cig.*, *Jan.* 'ropotati'.

⁸⁶ SNS: **ljút**, *ljúta*, *adj.* 1) heftig, grimmig, wild, *C.*, *Mik.*; zornig, *Cig.*, *Jan.*; *lj.* na koga, *C.*; — *ljut* konj, hitziges Pferd, *Rib.-C.*; — grausam, *Mur.*, *Jan.*; SSKJ2 zastarelo.

preded (ima le Pohlinov slovar), SNS ima le novoknjižno *praded*.⁸⁷ Glagolske sestavljenke imajo značilno postopno končnodovršno predpono *po-*: *veselje je pozginilo*, le v SNS je glasovna različica *poizginiti*;⁸⁸ *ponapojiti* (le v SNS);⁸⁹ le v prevodu še z nedovršno glagolsko osnovo *pobrenketati* (z *zlatom in srebrom*) ‘pobrenkavati’, SNS le *pobrenkati* (dovršno).

Kalifornske povesti (1876)

V prevodu Breta Harteja so v SNS in v drugih zgodovinskih slovarjih na Franu odsotni mednarodni izrazi ali izpeljanke iz njihovih podstav, npr. tujke po nemščini: *shawl* ‘šal’, der *Shawl* – SNS ima v tem pomenu z enako nemško ustreznico domači izglagolski izpeljanki *ovijalo* in *pahavka* (2. pomen); *veranda*;⁹⁰ *lineal* ‘ravnilo’ ima le Kastelec-Vorenčev slovar (1680–1710),⁹¹ SNS pa ima za nemško ustreznico *das Lineal* slovenski iztočnici *ravnilo* in *smugavnik*. Med izpeljankami iz tuje podstave ob novoknjižnih *koketa*, *koketen* v SNS ni v prevodu rabljenega samostalnika za lastnost *koketnost* ‘spogledljivost’, ni niti glagola *graduirati* (*graduiran na Harwardu*),⁹² glagolnika *kritikovanje*;⁹³ ob samostalniku *karakteristika* v SNS ni pridevnika *karakterističen*.

V SNS ni niti naslednjih tvorjenk iz domače podstave: *malček* (za svoje *malčike*); *peklenšček* (ima ga *Slovar stare knjižne prekmurščine* v pomenu ‘hudič’); prislova *treskoma* (le SSKJ ‘s treskom’); zloženk (kalkov) iz samostalniške zveze z desnim rodilniškim prilastkom *zlatorudnik*, *zlatopralsiše*;

⁸⁷ SNS ima le *praded*, navaja pa še druge starejše glasovne različice od Dalmatina dalje: **prádĕd**, -dĕda, *m.* der Urgroßvater, *nk.*; (»predid«, *Meg., Dalm.*; »predet«, *Alas.*; *preded, Habd., Mur., Cig., Jan., Jsvkr., BlKr.*); *prádĕd, Cv.*

⁸⁸ SNS: **poizgíniti**, -gínem, *vb. pf.* nach einander verschwinden. SSKJ2: **poizgíniti** -em tudi *pozgíniti* -em dov. (í î) *drug za drugim izginiti*: ljudje so poizginili z oken / plahost in strah sta poizginila *izginila*.

⁸⁹ SNS: **ponapojíti**, -ím, *vb. pf.* nach einander tránken; — nach einander berauschen.

⁹⁰ Navaja jo šele SSKJ2 v pomenu ‘navadno pokrit, odprt ali zastekljen prostor ob zunanji steni hiše’, v SLA2 pa je narečna enkratnica za ‘veža’ v Prekmurju v Cankovi (T 387).

⁹¹ Kastelec-Vorenc (1680–1710): **lineal** *m.*, libella, -ae, ena laišhta, *en linéal*, en fhaitel, zimmermanska šhnora.

⁹² Glagol *graduirati* je v 2. pomenu ‘dati, podeliti akademski naslov’ kot zastarel naveden v SSKJ2 in *Slovenskem pravopisu*.

⁹³ SNS pa ima: **krítika**, *f.* posodba, die Kritik, *Cig., Jan., Cig. (T), nk.*

pridevniške izpeljanke *zlatokopski*.⁹⁴ Samo v besedilu je naveden nov pomen glagolnika položenje,⁹⁵ ki je starinska besedotvorna različica za 'razpoloženje'.

Nekateri izrazi se razlikujejo le po glasovni, oblikovni ali besedotvorni posebnosti: *tabakira* (SNS: *tobakira* = tobakera (prim. it. *tabacchiera*)); *trenotje* 'trenutek, tren';⁹⁶ v prevodu uporabi podrejeno različico iz SNS *dvoranstvo* namesto nadrejene *dvorjanstvo*;⁹⁷ zveza *dušek dati* (*svoji razkačenosti dušek dali*) ima v SNS in SSKJ2 samostalnik v (delnem) rodilniku in ne v tožilniku.⁹⁸

Med ujemalnimi novoknjižnimi leksemi, prevzetimi iz južnoslovanskih jezikov, ki so zastopani v prevodu in prvič v SNS ter ne izkazujejo kontinuitete (v SSKJ2 so označeni kot zastareli oz. starinski), se pojavi glagol s prevzeto podstavo iz madžarščine *kinčati*⁹⁹ in feminativ *čitateljica*, ki ima v SNS tudi iztočnico *bravka* s kazalko k *čitateljica*.¹⁰⁰

Samo v SNS in v sodobnih knjižnih virih opazimo naslednje v prevodu uporabljene tvorjenke iz domačih osnov: *vonjava*, *sanjarski*, *brezzakonje*,¹⁰¹ *nabornice* 'ovratnik',¹⁰² *vsakojak* 'raznolik', narečni belokranjski pridevnik;¹⁰³ pa tudi mednarodne izraze: npr. *piknik*,¹⁰⁴ *sarkazem*.¹⁰⁵

⁹⁴ SNS pa ima samostalnik *zlatokòp* (der Goldgräber) 'zlatokopec', kar ima tudi SSKJ2 v 2 pomenu.

⁹⁵ SNS: **položénje**, *n.* 1) die Hinlegung; — die Niederlegung, *Cig.*; — 2) die Lagerung, *Cig.*; die Lage (po rus.), *Cig. (T.)*. SSKJ2 tega glagolnika nima.

⁹⁶ SNS: **trenòtje**, *n.* der Augenblick, *nk.*; — prim. *hs.* **trenuéc**; **trenùtje**, *n.* = trenotje: v enem trenutju oka, Krelj; SSKJ2: **trenùtje** -a s (û) *star.* trenutek, *hipl.*

⁹⁷ SNS: **dvorânstvo**, *n.*, *Cig. (T.)*, *DZ*, pogl. *dvorjanstvo*.

⁹⁸ V SNS: *duška dati nevolji, jezi* itd., dem Unwillen, dem Zorne freien Lauf lassen, *nk.* SSKJ2: *ekspr. dati duška svoji jezi, veselju sproščeno izraziti svojo jezo, veselje.*

⁹⁹ SNS: **kínčati**, -am, *vb. impf.* schmücken, zieren, *Cig., Jan., nk.*, SSKJ2: **kínčati** -am *nedov. (î) zastar.* krasiti, lepšati.

¹⁰⁰ SNS: **čitâteljica**, *f.* die Leserin, *Jan., nk.*

¹⁰¹ Razlika je v naglasnem mestu: SNS: **brezzákönje**, *n.* die Gesetzlosigkeit, die Anarchie, *Cig., Jan., Cig. (T.), C.*; — prim. glede naglasa *hs.* *bezákonje*; SSKJ2: **brezzakónje** -a s (ô) *knjiž. stanje brez zakonov, postav.*

¹⁰² SNS: **nabòrnica**, *f.* die Halskrause, *Jan. (H.)*.

¹⁰³ SNS: **vsakoják**, *adj.* allerlei, allerhand, *Jan., C., BIKr. [...]*; SSKJ2 nar. belokranjsko 'ves mogoči, najrazličnejši'.

¹⁰⁴ SNS: **pikník**, *m.* skladne gosti, das Picknick.

¹⁰⁵ SNS: **sarkázem**, -zma, *m.* zbadljivi III, *Cig., Jan.*

Sklep drugega dela

Bežni prikaz novejšega oz. posebnega besedja v Pleteršnikovih spisih potrjuje aktualno rabo družboslovnega, pedagoškega izrazja in splošno-poimenovalne leksike, zajetih v slovar, v manjši meri besedotvorno razširitev z dvojnicami v besedilih in prevodih, pa tudi leksikalno obogatitev z nekaterimi v slovar nesprejetimi leksemi ali tvorjenkami zaradi izločanja prevzetih besed, besednih zvez in nekaterih izpeljank po različnih kriterijih (npr. izvorna neavtohtonost, specifična leksika, značilna za določeno obdobje in okolje, samoumevna besedotvorna izpeljivost) ali tudi naključno spregledanimi (*gubernij*) ali namerno izpuščenimi leksemi (*konkurent* z zamenljivo novoknjižno sopomenko *tekmeč*). Da ima v svojih spisih nekaj več uveljavljenih mednarodnih in besedotvorno variantnih izrazov, je predvidljivo.

Zaključek

Pleteršnik je v devetih letih opravil v tedanjih družbeno-kulturnih razmerah zgledno uredniško poslanstvo, saj je v skladu s slovaropisnimi načeli uspel uslovariti glavnino zgodovinskega in aktualnega knjižnega ter prejetega in lastnega narečnega besednega zaklada.

Številne ocene in misli pomembnih slovenskih jezikoslovnih in literarnih osebnosti pomenljivo pričajo nadaljnjim rodovom o veličini in trajni vrednosti Pleteršnikovega slovaropisnega dosežka skupinskega dela: »Dovršil je stavbo, katero so gradile generacije slovenskega rodu in kronal delo nešteti slovenskih rok«. (Pirjevec, 1924: 371, Furlan, 2006 II: [i]) Ob njegovi osemdesetletnici je M. Hočvar (1921: 1) zapisal v *Zvončku*: »[...] sestavil tako obsežno, temeljito in znanstveno delo, da nas zavidajo za njega vsi Slovani. Pleteršnikov slovar je za nas Slovence velik, neizčrpen zaklad čistega in pravilnega jezika in dokaz njegovega ogromnega bogastva. [...] Slika nam kaže tega za slovenski narod prezaslužnega moža, ki ga moramo zaradi njegovega plodonosnega delovanja vsi poznati in spoštovati.«

Pomen njegovega podviga je bil prepoznan že za časa življenja s strani oblasti, znanstvenih, in kulturnih krogov. Za svoj prispevek k slovenskemu slovaropisju je bil ob upokojitvi leta 1900 odlikovan z viteškim križcem Franc Jožefovega reda, leta 1922 tik pred iztekom življenja z redom sv. Save 3. stopnje, prejel je častno članstvo mesta Ljubljane, Slovenske matice, dopisno članstvo Jugoslovenske akademije v Zagrebu leta 1899.

Obenem je povzdignil svoj rodni kraj Pišece, majhno naselje na prisojnih obronkih Orlice, ki se ponaša s plemiškim izročilom, tudi s pomočjo sedanjih prizadevnih sorojakov, učiteljev, duhovnikov in požrtvovalnih krajanov in krajanov, v živahno kulturno središče slovenske besedoslovne misli.

Literatura

Anton BREZNIK, 1949/2013: Pleteršnik, Maks (1840–1923). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi435041/#slovenski-biografski-leksikon>

Oroslav CAF: *Ostalina*. Slovenska matica. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1303.

FRAN, *SLOVARJI INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU*, 2014–, različica 8.0, www.fran.si, dostop junij 2023–januar 2024.

Metka FURLAN, 2006: K transliterirani izdaji Pleteršnikovega slovarja, O Pleteršnikovem slovarju skozi čas. *Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja, Drugi del P–Ž*. Ur. Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [i]–viii.

Joža GLONAR, 1924: Pleteršnikov »Pleteršnik«, *Časopis za slovenski jezik, kulturo in zgodovino* IV, 169–171. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-QIYINFN1>

Bret HARTE, Maks PLETERŠNIK, 1876: *Kalifornske povesti*. Ljubljana: Samozaložba Josip Jurčič. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-R4SWM0AO>

M. HOČEVAR, 1921: K osemdesetletnici profesorja Maksa Pleteršnika, *Zvonček* 22/1–2 (februar 1921), 33–34. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-74KJ4HRD>

Katalog rokopisov, 2022. Narodna in univerzitetna knjižnica. [Katalog_rokopisov_2022.pdf](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-74KJ4HRD) (uni-lj.si)

Valentin KERMAVNER, Maks PLETERŠNIK, Matej VODUŠEK, Fran WIESTHALER, Friderik ŽAKELJ, 1882: *Latinsko-slovenski slovník za tretji in četrti gimnazijski razred, izdelan po latinsko-nemškem J. A. Rožek-a*. Ljubljana: Ignacij A. Kleinmayr, Fedor Bamberg. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-AHK3SYHM>

Andrej LIKAR: *Spisek mnogih besedi, ktere je pri raznih prilikah nabral Andrej Likar, bogoslovec II. leta*. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1305.

Franc Ksaver LUKMAN, 1932/2013: Likar, Andrej (1826–1865). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi329645/#slovenski-biografski-leksikon> (12. januar 2024).

Franc Ksaver LUKMAN, 1933/2013: Medved, Jernej (1799–1857), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi329645/#slovenski-biograf-ski-leksikon>

Janez MAJCIGER, Maks PLETERŠNIK, Božidar RAIČ, 1873–1874: *Slovanstvo. Del I: Jugoslovani: Slovenci, Hrvati in Srbi. Bolgari*. Ljubljana: Matica Slovenska.

Jernej MEDVED: *Slovarsko gradivo*. Slovenska matica. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1307.

Irena OREL, 1998: Prvine enojezičnega slovaropisja v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar*, zbornik s simpozija '96 v Pišecah. Ur. Jože Toporišič. Novo mesto: Dolenjska založba. 113–125.

Avgust PIRJEVEC, 1924: Maks Pleteršnik, *Ljubljanski zvon* 44/4, 240–244, 304–311, 361–371.

Maks PLETERŠNIK, 1866: *Slovo o polku Igorjevč*. Celovec: vredništvo slovenskega Glasnika. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DOLFNRF>

Maks PLETERŠNIK, 1875: Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije, *Jahresbericht des kais. konigl. Obergymnasiums zu Laibach an Schlusse des Schuljahres 1875*. Laibach: Verlag des k. k. Ober-Gymnasiums, 27–33.

Maks PLETERŠNIK, (M. P.), 1884: O Wolfovem slov.-nemškem slovníku (Slovenski glasnik), *Ljubljanski zvon* 4/8, 509. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-47R21XSP>

Maks PLETERŠNIK, 1887: Slovenščina na ljubljanskem liceju (Po listinah shranjenih v gimnazijskem arhivu), *Jahresbericht des k. k. Ober Gymnasiums zu Laibach veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1887 durch den Director Josef Šuman*. Laibach: Verlag des k. k. Ober-Gymnasiums, [3]–5.

Maks PLETERŠNIK, 1888: O »Wolfovem slovarju« (Slovstvo), *Dom in svet* 1/3, 46. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-7A235YQY>

Maks PLETERŠNIK, 1894: *Slovensko-nemški slovar*. Pripomnje. IV–XVII.

Maks PLETERŠNIK, *Ostalina*. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1447.

Poziv dijakom ljubljanske gimnazije za zbiranje slovarskega gradiva, 1888. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 650.

SLOVENSKO-NEMŠKI SLOVAR [slovarsko gradivo]. Slovenska matica. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1315.

SLOVARSKO GRADIVO: Nabira slovenskih besed, Nekteri navadni slovenski izreki. Slovenska matica. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1306.

SLOVARSKO GRADIVO: Arborea, Slovarsko gradivo za črki H in O. Slovenska matica. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1312.

Stane SUHADOLNIK, Ljubomir Andrej LISAC, 1991/2013: Zupan, Tomo (1839–1937). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi881750/#slovenski-biografski-leksikon> (30. januar 2024).

Alenka ŠIVIC DULAR, 1989: Slovenska matica in akcija za zbiranje zemljepisnih imen. *XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik predavanj*. Ur. Franc Zadavec. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–101.

Alenka ŠIVIC DULAR, 2004: Pleteršnikova zbirka zemljepisnih imen pri Slovenski matici. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika – Zemljepisna imena* (Zbornik s simpozija '02 v Pišecah). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Društvo Pleteršnikova domačija Pišece, Slavistično društvo Slovenije. 18–34.

Jože TOPORIŠIČ, 1998: Življenje, delo in pomen Maksa Pleteršnika. *Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar* (Zbornik s simpozija '96 v Pišecah). Ur. Jože Toporišič. Novo mesto: Dolenjska založba. [175]–180.

UREDNIŠTVO, 1971/2013: Stroj, Alojzij (1868–1957). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi623938/#slovenski-biografski-leksikon> (6. januar 2024).

Matija VALJAVEC, 1893: K prvemu sešitku slovensko-nemškega slovarja Wolfovega, *Ljubljanski zvon* 13/2, 106–107 itd.

Josip VOŠNJAK, 1893: K zgodovini Wolfovega slovensko-nemškega slovarja, *Ljubljanski zvon* XIII/4, 234–237, 303–306. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-14554F9H>

WOERTERSAMMLUNG (mit der Metelčica). Slovenska matica. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1316.

Tomo ZUPAN, *Zapuščina*. Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, sig. Ms 1390.

LEXICON FROM THE DICTIONARY MATERIAL IN PLETERŠNIK'S LEGACY AND OTHER COLLECTIONS AND FROM HIS WRITINGS IN THE SLOVENE-GERMAN DICTIONARY

Summary

The introduction presents the history of Maks Pleteršnik's editing of Wolf's *Slovene-German dictionary* from 1880, when he became a member of the preparatory committee, to 1883, when he was appointed a sole editor, until its publication in two volumes (1894–1895). In nine years, he managed to prepare it for printing with the help of students and theologians, relying on dictionary collections of O. Caf, F. Miklošič, written words from published works and on newly received individual word collections. The preserved collections and letters in his legacy confirm that he adhered to the principles which he described in the Pripomnje (Notes) to the

Dictionary. He was thus willing to consider special expressions, but not otherwise commonly used borrowed words. He accepted most of the terms from the dictionary material, but not rare word-formation variants (e.g. *mlinštvo*, dictionary *mlinarstvo*, *mlinarija* ‘millinery’; *bolečnost* ‘painfulness’, dictionary *bol*, *bolečina* ‘pain’), older word meanings (e.g. J. Dalmatin: *berač*, der Leser ‘reader’) and Pohlin’s terms in Metelko’s script (e.g. *epatka* ‘cashew nut’, *fajdirek* ‘anemone plant’, *bizina*, *bisina* ‘beluga fish’). In his *Call to the students of the Ljubljana high school for the collection of dictionary material* dated March 20, 1888, he also encouraged his students to collect specific professional words while at home during the holidays.

The second part focuses on more recent lexemes, atypical for the older literary language. They are selected from some of Pleteršnik’s published contributions dealing with Slavic and Slovene themes: Pleteršnik’s work on Slovenes, Croats and Serbs in the book *Slovanstvo* (1873–1874), his articles in the journals *Ljubljanski zvon*, and *Dom in svet*, high school yearbooks and the like. These were all published by the year 1888. His translations of *Slovo o polku Igorjevě–Pesem o Igorjevi vojski* (The Story of Igor’s Army) (1866) and B. Harte’s *Kalifornske povesti* (Tales of California) (1876) are also analyzed and checked against lexical items from the dictionaries on the Fran portal. Especially terms relating to social sciences, both of domestic and foreign origin, are marked as new and as first appearing on Fran, while some other specific words do not feature in the dictionary.

Pleteršnik’s dictionary remains the most extensive and useful source of Slovene historical and dialect lexicon, and its editor was the recipient of several important awards for it.